

18 Nechávám teď stranou, co takové rozhodnutí znamená pro ekonomiku exportujících zemí. Dále bude řeč o kompromisu spočívajícím v takzvaném spravedlivém obchodě, Fair Trade.

ideační hodnotou, kdo nekupuje čokoládu a kávu.¹⁸ Radikálním příkladem je vegetariánství nebo veganství. V západních zemích a pomalu i u nás se šíří zájem o biopotravinu, produkty vyrobené ekologicky příznivým způsobem a pokud možno blízko spotřebitelova bydliště. Spotřebitelé biopotravin většinou mění i skladbu svého jídelníčku. Bývají dobře informováni, často mají přímý kontakt na zahradníka nebo zemědělce, mají možnost nahlédnout do jeho práce na zahradě, na poli nebo ve chlévě, což zpětně posiluje jejich environmentální znalosti, citění a motivaci.

Ekologicky žádoucím způsobem přestrukturuje svůj spotřební vzorec i ten, kdo nepřinese ženě na schůzku růže vypěstované na plantáži v Keni, ale koupí ji od místního zahradníka kytku narcisů. Vzorec spotřeby přiblíží environmentální etice žena, která si místo kožichu z polární lišky koupí vlněný plášť. Otázkou kladenou v této knize je: žijí tito spotřebitelé skromně, nebo luxusně?

V dalších kapitolách nás bude zajímat také třetí naznačená dimenze spotřeby, její objem. Ekologicky příznivě žijící domácnost minimalizuje vstupy a výstupy, její ekonomika má vysokou účinnost. Výstižným vyjádřením holandských autorů (Noorman - Uiterkamp 1998, Georg 1999), taková domácnost *minimalizuje svůj metabolismus*.

II.

Skromnost a luxus

Jazyk komplikuje i vysvětluje: skromnost, chudoba, bída

Jazyk komplikuje i vysvětluje: blahobyť, luxus, konzumerismus, vlastnění, plýtvání

Kritici a zastánci

Na luxus se dá vsadit: luxus jako historická, sociální a biologická konstanta

Proměny luxusu, šest kategorií H. M. Enzensbergera, predační luxus

Luxusní sebeomezení

Co je ekologický luxus

Příroda jako luxusní statek? Luxusní vztah k přírodě?

Jazyk komplikuje i vysvětluje: skromnost, chudoba, bída

Spletitost otázek, které si budeme klást, naznačuje i jazyk. Na jedné straně se k jejich vyjasňování slov nedostává,¹ na druhé straně se nám vybavují slova, která mají podobný význam. V „Pestrých a zelených“ jsem synonyma ignorovala. Pro označení ekologicky příznivé nízké spotřeby domácnosti jsem prostě používala slovo „skromnost“. Později, v diskusích nad knížkou, jsem si však všimla, že lidé volili také jiná, příbuzná slova; pochopila jsem, že mohou být užitečná pro jemnější a hlubší pochopení. Synonyma sice naše úvahy komplikují, ale zároveň pomáhají nahlédnout mnohoznačnost a mnohorozměrnost žité skutečnosti.

Se kterými příbuznými slova „skromnost“ jsem se v debatách o ekologicky příznivém způsobu života setkala: „chudoba“, „askeze“, „prostota“, „jednoduchost“, „střídmost“, „uměřenost“, „nenáročnost“, „neplýtvavost“, „šetrnost“, a dokonce „skrblictví“, „sebeomezení“, „sebekontrola“, „zmírnění spotřeby“, ale i „bída“. Autor – metodologický purista – by se teď pustil do definičního určování. Pohroužením do literatury by navíc zjistil, jak rozdílného významu mohou tyto pojmy nabývat, pohlédneme-li na ně v zorných úhlech různých sociologických konceptů.² Jako nepominutelná se začne jevit také historická perspektiva užívání těchto slov. Vědec, který bere vědeckou metodologii důsledně, by mohl napsat několik monografií, téměř s jistotou by se však nedostal k tomu, co čtenáře zajímá. A tak budu raději spoléhat na to, že díky všeobecně přijatým jazykovým zvyklostem chápou

1 Zmínila jsem se již, že čeština i jiné jazyky postrádají pro vyjádření vztahu moderní společnosti k přírodě vhodná slova, že si pomáhají například nepřesnými pojmy „ekologický“, „environmentální“.

2 Zvlášť svůdná a nebezpečná je tematika potřeb a hodnot.

3 Nejde mi o to, abych našla správný obsah slov. Chci čtenáři sdělit, v jakém významu je budu používat v této knize.

4 Proto bych také nehovořila o skromnosti generací našich pradědů, na niž dnes jako na vzor poukazují romantičtí mravokárci.

5 Spokojí se zaměstnáním s nízkým výdělkem, umí si poradit se situací částečného pracovního úvazku, případně i se stavem nezaměstnanosti, žena zůstává s malými dětmi doma a nevydělává. Pokud má skromný člověk velký příjem, přináší mu problémy. O tom všem bude řeč.

6 V minulosti četné případy záměrné skromnosti, askese, byly vedeny hlavně důvody náboženskými.

lidé pojmy, které bude tato knížka používat, přibližně shodně. U některých z uvedených slov se však zastavit musíme. Jsou to ta, která připouštějí velký rozptyl konotací a jsou pro naše téma obzvlášť významná.³

Věnujme se chvíli slovu *skromnost*. O skromnosti má smysl uvažovat tam, kde existuje možnost mít více. Žije-li člověk ve skromných poměrech nedobrovolně, je-li vnějšími okolnostmi vystaven bídě a hladu, nehovořila bych o skromnosti.⁴ Skromní lidé by mohli nakupovat a většinou i vydělávat víc, ale nedělají to.⁵

Ačkoliv tedy „skromnost“ sama o sobě označuje dobrovolný stav, mluvíme-li o ní v environmentálních souvislostech, přidáváme ještě adjektivum „dobrovolná“. Tímto podivným pleonasmem se snažíme čelit podezřením, že idea skromného života míří k omezení lidské svobody. Zajímám-li se o motivy skromného života, mám pro slovní spojení *dobrovolná skromnost* ještě jeden důvod: chci naznačit rozdíl oproti *skromnosti záměrné*. Navrhují: o záměrné skromnosti hovoříme v případech, kdy lidé cílevědomě mění vzorce a objem své spotřeby z environmentálních motivů, z ohledů na stav a vývoj přírody.⁶ Dobrovolnou skromnost chápeme tak, že není cílená, má druhotnou povahu; nezamýšleně vyplývá z orientace člověka k jiným než spotřebním hodnotám.

Všeobecné a historicky vytvořené pojetí skromnosti se většinou vztahovalo k ochotě zříci se nahromaděného bohatství, majetku, drahých předmětů. Zajímáme-li se o dopady lidského chování na přírodu, náhled na skromnost se mění. V souvislosti s environmentálními otázkami je skromnost chápána především jako ochota sní-

žit *dynamiku* spotřeby hmotných statků, ekologicky škodlivých služeb a volnočasových aktivit.

Znamená skromný život existenci v chudobě? To by moderní člověk, jakkoli by tihnul k ekologickým ctnostem, slyšel asi nerad. Není náhodou, že se hledači ekologicky příznivého života sousloví *dobrovolná chudoba* vyhýbají. Raději hovoří o *dobrovolné jednoduchosti*, která vzbuzuje představu pro moderního člověka stravitelnější a vlastně i přitažlivou.

Obsah slova „chudoba“ se – nejen v češtině – za poslední staletí proměnil. Jak ukázal v krásném eseji básník Ivan Jelinek (1995), „chudoba“ se přiblížila ke slovu „bida“ a nahradila je. Na první čtení našinec Jelínkovým slovům nerozumí. Jak má rozumět, dozvídá se, že ztotožněním těch dvou slov a bojem proti bídě je nám upíráno právo na chudobu? Čtème však pozorně: „Ježíš si zvolil přijít na svět do chudoby. Tím projevil všelitovnou lásku, hodnotu chudoby... Svätý František z Assisi nazval jednou provždy chudobu nevěstou Kristovou. Královský princ Gautama se stal Buddhou promyšleným odchodem do chudoby vnější i chudoby ducha. Mystici všech dob promyšleně a na základě volního aktu hledají útočiště, čistotu a svobodu u chudoby... Bez velkých nesnází si čtenář vzpomene alespoň na nejznámější obyvatele světničky chudoby. Nebude potřebovat dlouho, aby zjistil, že by nemohl nikdy tvrdit, že chudobu jako stav je možné ponechat pouze náboženským blouznivcům nebo potrhým a leností stíženým lidem“ (Jelinek 1995: 140).

„Pěkná věc je radostná chudoba,“ napsal Luciliovi Seneka, a v jiném listu témuž adresátovi pokračoval: „Velikým bohatstvím je chudoba, přizpůsobena zákonům přirozenosti. Viš, jaké meze nám onen zákon přirozenosti určuje? Nelačněti, nežizniti, nemrznouti. Abys utišil hlad a žízeň, nemusíš sedět na prahu zpupných lidí, nemusíš snášet zamračené obočí ani ponižovat své lidství, není třeba plavit se po mořích ani sloužit v táboře. Co příroda vyžaduje, je dosažitelné a blízké. Pachtíme se jen za zbytečnostmi.“

Ve středověku byla dobrovolná chudoba velkou hodnotou, založenou na myšlence chudoby evangelijní. Byla dědičkou raného křesťanství, zprostředkovaného učením řeckých církevních otců a zkušeností východního mnišství. Byla chápána

7 Sotva by tak odpověděli, kdyby otázka zněla „mohly/a byste dnes žít spokojeně v bídě?“.

8 Psychologické výzkumy však dokládají (Dittmar 1992: 161–164), že lidé s nízkými příjmy jsou převážně vnímáni jako líní, nezodpovědní, línoucí k alkoholismu; bohatí naopak jako inteligentní, zodpovědní, úspěšní, fyzicky atraktivní. Takový přestupek našeho vnímání vůči ideji rovnosti bývá označován jako materialisticko-idealistický paradox (tamtéž 1992: 195–198). U nás je toto ideologické dilema komplikováno přesvědčením o zbohatlých podvodnících.

9 Zájemce odkazují k literatuře z oboru ekonomie, kde se může seznámit s „Ježíšním blahobytem“. V environmentální perspektivě o ní pojednává Arne Naess v knize „Ekologie, pospolitost a životní styl“ (1996).

jako podmínka toho nejpodstatnějšího, lásky k bližnímu. Chudoba byla i žitou ctností, která znamenala zřeknout se jak majetku, tak moci, existovala četná hnutí chudoby. Řehole byly vystaveny nebezpečí vážného hříchu, totiž že by mohly upadnout do *pýchy chudoby*. Pro moderního člověka to zní pitoreskně, podobně jako historická skutečnost, že „papež klariskám nepovolil řídit se všemi františkánskými regulami, ale *privilegium chudoby* (zdůraznila H. L.) jim udělil“ (Feigl – Procházková 1997: 94). V mnišských řádech je dodnes živý a kladným znamením naplněný pojem „řeholní chudoba“.

Myslím, že B. Geremek svým medievalistickým textům neprospl, když se rozhodl, že mezi „chudobou“ a „bídou“ nebude rozlišovat (1999: 22). Právě těmito slovy lze přece vystihnout rozdíl mezi „chudými s Petrem“ (pauperes cum Petro) a „chudými s Lazarem“ (pauperes cum Lazaro), který středověk ostře vnímal. První typ představuje dobrovolnou chudobu jako hodnotu církevního života; druhý typ, symbolizovaný Lazarem z evangelii, přímo fyziologickou nouzí, bídou (Geremek 1999: 33–34).

Podobně jako B. Geremek nerozlišují bohužel ani sociologové; mluví o „pasti chudoby“, o „ohrožení chudobou“ tam, kde by bylo přiléhavější hovořit o bídě. Ignorují historickou, kulturní a filozofickou dimenzi, fakt, že chudoba bývala věcí svobodné volby, dobrovolného rozhodnutí, ba záměru. V odborné české literatuře snad jenom Erazim Kohák, autor vybavený mimořádnou jazykovou citlivostí, má pro lidi hladové a nešťastné slovo „bědní“, ne „chudí“.

Staré chápání chudoby přitom zanechalo ve vědomí mnohých z nás stopy po dnešních dnech: Ve výzkumu

„Chudoba očima veřejnosti“ (Mareš, Rabušic 1996) byla souboru reprezentativnímu pro občany České republiky položena otázka: „Mohli/a byste dnes žít spokojeně jako chudý/chudá?“ 18,6 % z respondentů překvapivě odpovědělo „spíše ano“ a 4,3 % „rozhodně ano“.⁷ Dotazování se přitom konalo v roce 1995, v době ekonomických změn, které byly všeobecně spojovány s nadějami na prudký růst životní úrovně. Vedeni křesťanským citěním dodnes uznáváme, že „chudoba cti netratí“. K tomu chceme jako děti novověké evropské kultury věřit, že cena člověka je nezávislá na materiálních souvislostech – jsme, co jsme, bez ohledu na to, co vlastníme.⁸

Pokud zapomeneme, že chudoba měla a může mít i svou slavnou stránku, snadno se lekáme skromnosti. Skromnost jako dobrovolný stav nehrozi upadnutím do biedy, k chudobě má ale blízko. A co je překvapivé: chudoba i skromnost mohou být v určitém ohledu existencemi luxusními, jak o tom ještě bude řeč.

Jazyk komplikuje i vysvětluje: blahobyť, luxus, konzumerismus, vlastnění, plýtvání

Podobně jako slovo „skromnost“ má i další klíčové slovo této knihy „luxus“ svá synonyma, především „přepych“ a „blahobyť“. Vzdálenější, ale v environmentálních souvislostech významné je slovo „plýtvání“.

Začneme krátkým zastavením u *blahobyti*. V běžné řeči to slovo nepoužíváme. Zato je slyšíme, a ještě více jsme slyšeli, v řeči politiků, sdělovacích prostředků a v odborné mluvě.⁹ V sociologickém slovníku pod heslem „blahobyť“ stojí: „Stav společnosti, rodiny nebo jednotlivce, který umožňuje v nadbytku uspokojovat všechny potřeby“ (Velký sociologický slovník I: 131). Definice, která říká málo a jen posiluje mou nedůvěru k pokusům o exaktní vymezení pojmů. Nepomůže nám, protože odkazuje k ještě vágnější kategorii lidských potřeb.

Podstatně lepší představu o slovu „blahobyť“ si uděláme ze souvislostí, v nichž je používáno. O blahobyti hovoříme zejména v materiální dimenzi; v kladném významu nám asociuje vysokou *hmotnou životní úroveň* a její ukazatel hrubý domácí produkt. Spíše na papíře zůstaly pokusy o širší pojetí blahobyti a životní úrovně, které by za-

10 Významným faktorem takto chápaného blahobytu je např. sociální kapitál a sociální koheze (přehledně viz Valentová 2002).

11 Například Index udržitelného ekonomického blahobytu (Index of Sustainable Economic Welfare, ISEWI), navržený ekonomem Hermanem Dalyem a teologem (!) Johnem Cobbem, má vedle úrovně spotřeby vyjadřovat také distribuční nerovnosti ve společnosti, jeho hodnota se snižuje o čísla vyjadřující čerpání neobnovitelných zdrojů, ztráty půdy erozí a urbanizací, ztráty mokřadů, náklady na čištění vzduchu a vody, o čísla vyjadřující příspěvek ke globálnímu oteplování a poškozování ozónové vrstvy (Cobb - Daly 1989). Je zajímavé pozorovat, jak se podle tohoto kritéria mění žebříček blahobytu a vyspělosti států. Dosavadní pojetí blahobytu je podstatně zmíněno v konceptu *ekosociálního blahobytu*, který formulovali Tony Fitzpatrick a Caron Caldwell (Fitzpatrick - Caldwell 2001). Vyjadřuje alternativu k tržnímu kapitalismu postavenou na decentralizaci a na místních ekonomikách.

12 *Relativně svobodná*: na vzniku luxusu a zejména na jeho šíření se různými způsoby podlejí sociální tlaky.

hrnovalo takzvanou kvalitu života s její nespotební a nemateriální dimenzí; nevžily se ukazatele zahrnující zdraví, charakter sociálních vztahů,¹⁰ vzdělání, kulturní úroveň společnosti, životní prostředí. Právě environmentální zřetel formuloval zásadně jiné pojetí blahobytu a navrhl alternativní ukazatele.¹¹ Jen zčásti myslel Conor Jameson (2003) jako žert, když navrhl, aby se ukazatelem národního blahobytu stalo množství vrbců, které se podaří zachránit před vymřením.

Slovo „blahobyť“ patří do okruhu slov vztahujících se k moderním společnostem a jejich demokratizačním mechanismům. Cítíme v něm jakýsi průměrující obsah. Spíše než ekonomickou situaci jednotlivců vyjadřuje situaci sociálních skupin nebo častěji celých států, mluví se o „státech blahobytu“. Je nápadné, že jak o blahobytu, tak o jeho ukazateli se bez dalšího zdůvodňování mluví s růstovým podtextem. Prý by mělo obojí růst – věc z environmentálního hlediska těžko přijatelná.

Jak chápat *luxus*. Široce pojato, mohli bychom za luxus považovat všechno, čím člověk překračuje svou existenci, co lidé vytvoří, shromáždí a zkonsumují, aniž by to potřebovali k fyzické reprodukci svých životů. Podle toho by však blahobyť a vlastně i nadměrný konzum mohl být chápán jako součást luxusu; nedá se tu vést ostrá hranice. Na rozdíl od jejich materiálního obsahu však slovo „luxus“ užíváme ve spojení s *hodnotami ne-užitečnými nebo i nemateriálními*; je v něm významná *estetická a duchovní dimenze a také relativně svobodná volba*.¹² Některá pojetí luxusu zdůrazňují *vlastnictví vzácných či nedostatkových statků a služeb*. Můžeme myslet i na *luxusní chování*,

v němž hrají velkou roli rituály, štědrost a mecenášství.

Pro naše úvahy o ekologickém luxusu a jeho osudech ve společnosti bude důležité, že luxus obsahuje rozlišovací *statusotvornou funkci*; má demonstrovat, že jeho nositel stojí na vysokém a respektovaném stupni společenské hierarchie.¹³ Na konci 19. století popsal Thorestein Veblen (1998, 1. vyd. 1899), že horní třída dává najevo svůj status prostřednictvím kombinace okázalé spotřeby, způsobu trávení volného času a strojeného chování. Pierre Bourdieu (1984, 1. vyd. 1979) ukázal, že děti z rodin vyznačujících se vysokým kulturním kapitálem¹⁴ jsou vedeny k uznávaným hodnotám prostřednictvím umění, starožitnosti a vybraných jídel, ale i tendenci k sebeomezení ve spotřebě.¹⁵

O luxusu se mluví spíše v souvislosti s *životním stylem jednotlivců* nebo jednotlivých domácností. Je charakteristické, že rovnostářská socialistická ideologie zdůrazňovala blahobyť jako kolektivní cíl budování společnosti, zatímco luxus zatracovala a potírala jako součást individualistického buržoazního, případně feudálního životního způsobu. Také díky těmto asociacím vnímá český čtenář slovo „blahobyť“ a slovo „luxus“ výrazně odlišně.

Chci se dále zmínit o konzumu a konzumentech. I zde si všimněme, jak si potřeba pojmenovat nový, rychle se vynořivší jev vynucuje nová, často nepřesná slova. Konzumovat vlastně vyjadřuje opak produkovat, nic víc.¹⁶ Běžný úzus však používá slova „konzum“, „konzumentství“, a také slovní spojení „konzumni“ či „spotřební způsob života“ jinak, a to v hodnoticím smyslu. Myslí rovnou na nadměrný konzum. Za adekvátnější tu považuji pojem *konzumerismus*.

13 Prestižní elitářská stránka je zdůrazněna v českém slově „přepych“, v němž očíme „přepych“. Etymologický slovník potvrzuje, že vzniklo spojením zmocňovací předpony „pře“ a slova „pých“.

14 „Kulturní kapitál“ je pojem, který vyjadřuje předpoklady určitého jedince nebo skupiny k dosažení sociálního statusu. Spočívají v úrovni vzdělání a dalších kulturních rysů, vkusu a životního stylu (Bourdieu 1984).

15 Tou se budeme zabývat dál. Chce se říci, že luxus zahrnující sebeomezení má blízkost k výběrové náročnosti, o níž píše jako o skromném životním modu Erazim Koňák (1998: 83). S tím by však tento autor sotva soubílesl. Spíše by spojoval slovo „luxus“ se snobismem, vůči němuž je krajně kritický (tamtéž: 81).

16 V tomto smyslu jsme konzumenty všichni. Podstatu konzumu v nejšířším slova smyslu vyjadřuje hledisko ekosystémové a energetické: Producenty jsou na Zemi především zelené rostliny. Dokáží poutat na povrchu Země sluneční energii a vyrábět organické látky pro konzumenty, zvířata a lidi, kteří organickou hmotu využívají jako svou potravu. V lidské společnosti bychom mohli označit jako producenty nejspíše zemědělce, právě díky jejich spolupráci s rostlinami. Na tuto dimenzi většinou nemyslíme. Jako producenty chápeme výrobce hmotných, případně nehmotných statků.

17 Jak uvidíme v VIII. kapitole, vztah k majetku se může s konzumerismem dokonce vykloučovat.

18 Tato charakteristika v určitém smyslu přibližuje konzum luxusu. V případě luxusu jsme však zdůraznili estetickou a duchovní dimenzi a svobodnou volbu, rysy, které konzum postrádá.

19 Všichni jej známe jako vtíravou nutkavost z houbařských výprav nebo ze sběru lesních plodů, s nimiž si nakonec nevíme rady; v kuchyni nad nimi stojíme s pocitem určitého neštěstí.

20 Další rozdíl oproti luxusu, o němž jsme řekli, že je záležitostí relativně svobodného rozhodnutí.

21 Neseteli-li do opravy vysavač, chladničku, pračku, televizor nebo počítač, s velkou pravděpodobností vám řeknou, že nestojí za opravu nebo že už k němu nejsou náhradní díly. Ten, komu se vyhazování věcí přiči, si pomalu zvyká; když vyhazuje pohorky, které s ním prochodily půl Slovenska, už mu není tak těžko u srdce.

22 Je ovšem nemožné odlišit plýtvání motivované pýchou od pohostinnosti a štědrosti, vlastnosti, které od pradávna patřily k základním lidským ctnostem. Víme z osobních zkušeností, jakých pomuků a nařčení z pýchy a plýtvání se od nevděčných hostů dostává štědrým organizátorům svatebních, pohřebních a jiných hostin.

O konzumerismu se většinou píše jako o fenoménu moderní doby. Ne docela výstižně bývá chápán jako záliba v majetku, jako *vlastnění* a hromadění věcí.¹⁷ To jsou fenomény statické povahy. Pro dnešní konzumerismus je podstatná jeho povaha *dynamická*. Právě velká *dynamika nakupování a spotřeby* věcí, vyjádřitelná tokem energie v domácnosti, je environmentálně záhubná.

Čím dál tím větší vliv na přírodu však dnes má konzum některých *služeb a volnočasových aktivit*. I ony se vyznačují vysokou dynamikou. Jako příklad je třeba jmenovat velkou prostorovou mobilitu, především automobilismus, který vyžaduje například výstavbu a provoz dálnic a benzinových čerpacích stanic. Můžeme myslet na sporty a jiné aktivity provozované nešetrně v přírodě. Ekologicky škodlivá bývá výstavba rozlehlých rekreačních a sportovních areálů a zábavních parků. Uměle zasněžované sjezdovky a akvaparky bývají energeticky a vodohospodářsky náročné. Někdy je ekologická škodlivost volnočasových aktivit nezřetelná; málokdo si například uvědomuje ekologická rizika spojená s golfovými hřišti.

Environmentální chápání konzumerismu se vlastně shoduje s pojetím Z. Baumana, k němuž dospěl na základě přístupu sociologického. Podle něj jsou v konzumním přístupu významné dynamické prvky lidského vnímání a chování; píše o „neklidu, máni neustálé změny, pohybu, něčeho jiného“. „Konzumentskou hru nelze nazvat chtivostí po nabývání a vlastnění ani shromažďováním bohatství v jeho materiálním, hmatatelném smyslu, ale spíše vzrušením z nových nebývalých dojmů. Konzumenti jsou především sběrači *prožitků* (podtrhl Z. B.);¹⁸

sběrateli věcí jsou pouze v sekundárním, odvozeném smyslu... Vyhledka na uhasínající a mizející touhu, na to, že v dohledu nezůstane nic, co by ji vzkřísilo, nebo že se člověk ocitne ve světě, ve kterém není nic, po čem by se dalo toužit, musí být tím nejchmurnějším z děsů ideálního konzumenta (a samozřejmě nejčernější z nočních hrůz reklamního agenta)“ (Bauman 1999: 101).

Baumanův dodatek v závorce je významný, protože obrací pozornost k nezbytné součásti konzumerismu, k reklamě. Jejím úkolem je nepřipustit, abychom si mysleli, že všechno, co potřebujeme, již máme. Tvůrčové reklam apelují s použitím psychologie na neofilii, zálibu v novém. Mají s námi snadné pořízení, protože v nás oslovují pravěkého tvora, který čelil dnům neúspěšného lovu předjídáním. Oslovují hluboké vrstvy našeho vědomí, evolučně starý akviziční pud lovce a sběrače.¹⁹ Podlehnutí reklamě znamená vzdát se svobody rozhodování, nechat si vnutit cizí představu o svých potřebách.²⁰

Podlehnutí reklamě znamená zmocňovat se více podnětů, než kolik jsme schopni zažít, nakoupit víc, než jsme schopni spotřebovat; neofilie shledává věci, které máme a které by mohly sloužit, jako „zastaralé“, „nemoderní“, „už nemožné“. Vyhodíme je. Tak je součástí konzumu *plýtvání*. Ovšem, plýtvání není jen výsledkem hypertrofovaných instinktů a neklidně těkající psychiky moderního člověka. Vedou k němu také objektivně existující důvody: konzumní plýtvání je nezbytnou podmínkou růstu ekonomiky. Není náhodné, že byly uzavřeny skoro všechny opravné věci – punčoch, prádla a oděvů, kuchyňského nádobí.²¹

V dobách nedostatku mívalo plýtvání jinou povahu. Bylo luxusním chováním, demonstrovalo sociální status. Jako příklad uvádějí antropologové indiánský rituál amerického severozápadu – potlač. Slavnost úrody či úspěšného lovu byla především příležitostí pro náčelníka, jak potvrdit svou sociální pozici. Velkoryse pohostil, obdaroval a zároveň zahanbil své rivaly co největším množstvím luxusních předmětů – kožešin, ryb, příkrývek a otroků (Soukup 2000).²² Součástí potlačů bylo i *ostentativní plýtvání*, ničení věcí. Náčelník omračoval na „tukovém potlači“ hosty tím, že slavnostně spaloval velké množství rybiho oleje, jindy celé domy.

23 Napřímo bychom je našli mezi neo-malthusianci a zastánci etiky záchranného člunu (srovnej Kohák 1998: 98–104).

24 Jde zejména o tvůrčí seberealizaci v různých koníčkách a občanských aktivitách, v humanitární pomoci.

25 Zároveň je známo, že i těžce nemocní lidé mohou být šťastní.

26 V zahraniční literatuře se setkáváme s pojmem „subjective well-being“ a jeho zkratkou SWB. Z metodologického hlediska je zjišťování pocitů štěstí jistě diskutabilní. Opírá se o dotazy typu „jak jste v těchto dnech spokojeni se svým životem jako celkem?“. Přesto opakované výzkumy ukazují na poměrně slušnou spolehlivost šetření.

27 Na straně bohatších to může být způsobeno častější přítomností faktorů zmíněných v předchozím odstavci, na straně chudších optikou takzvané relativní chudoby, která je postavena na srovnávání.

Kritici a zastánci

Blahobyť je všeobecně spojován s představou žádoucího stavu společnosti, která se vymanila ze stavu hladu a biedy. Chápeme-li jej tak, budeme jeho kritiky hledat s obtížemi.²³ Díky trvalému růstu, který bezděky předpokládáme, však na určité životní úrovni blahobyť přestává být stavem naplňujícím základní potřeby. Skutečnost, která kritiku blahobytu umožňuje.

Ekonomové tvrdí, že rostoucí blahobyť a rostoucí příjmy odpovídají trvale rostoucím lidským potřebám, a předpokládají, že lidem přinesou uspokojení a pocit štěstí. Intuitivně s nimi souhlasíme. Antropologové, sociologové a psychologové zkoumající, kdy a jak jsou lidé spokojeni, to však popírají. S odvoláním na četné výzkumy dokládají, že pro pocit štěstí není rozhodující výše příjmu a hmotná úroveň, ale především psychologické dispozice jednotlivce a dále kvalita jeho sociálních vztahů, zejména v rodině a v manželství, stupeň uplatnění v zaměstnání i mimo ně²⁴ a zdravotní stav²⁵ (Brekke – Howarth 2002: 31–35).

Vztahem mezi blahobytem společnosti a subjektivním pocitem štěstí jednotlivců²⁶ se zabýval Richard Easterlin (1995). Zhodnotil data z mezinárodních výzkumů a potvrdil známou skutečnost, že lidé žijící v blahobytných státech jsou v životě stejně spokojeni jako obyvatelé zemí chudých. Zároveň doložil, že v určité zemi a v určitém časovém úseku bohatší lidé vyjadřují vyšší životní spokojenost než lidé s nízkými příjmy.²⁷ Ale opět: spokojenost jednoho člověka, například chudého Američana nebo bohatého Američana, je nezávislá na ekonomickém růstu

společnosti i na vlastním rostoucím příjmu; jeho pocit štěstí je z tohoto hlediska konstantní. Psycholog Tibor Scitovsky (1976) mluví o „hédonické adaptaci“: jednotlivec si zvyká na rostoucí úroveň spotřeby a časem ji považuje za samozřejmou.

Podle Freda Hirsche (1978) ekonomický růst umožňuje lidem s nízkými příjmy naplnit základní potřeby; jakmile jsou však nasyceny, další růst vede k získávání „pozičního zboží“, kterým člověk demonstruje svou vysokou pozici ve společenské hierarchii – blahobyť se stává luxusem. Častěji však ústí do konzumerismu.²⁸

Je-li kritika blahobytu převážně záležitostí posledních padesáti let, o luxusu můžeme říci, že byl předmětem nevole od pradávna. Je to závist? Proti luxusu však nehorlili jenom ti, kdož žili v bídě. Kritiky luxusu byli kazatelé, filozofové, politici, zákonodárci, kteří dobře cítili jeho statusovou povahu, jeho sociální, třídní a politický význam. Robespierre, Lenin, Mao Ce-tung a Pol Pot byli synové středostavovských rodin, právníci a učitelé. Luxus byl škrtnut ze způsobu života, který popsali někteří sociální uo-pisté.²⁹

Že je vytváření luxusu vždy záhy provázáno jeho kritikou, dokládají dlouhé dějiny křesťanství. V některých obdobích nabýval odpor proti církevnímu bohatství na mimořádné intenzitě. Byl motivován či zdůvodňován různě. Bernard z Clairvaux, zakladatel strohého cisterciáckého řádu, viní kostelní nádhery, že mnichy rozptyluje a odvádí jejich pozornost od meditace o Kristu. Odpůrci soch a obrazů zdůvodňují svou ikonofobii především obavou z modlářství, z paganizace křesťanství a z povrchnosti víry.³⁰

28 Právě to mají na mysli například David Riesman nebo náš Jan Keller, když slovo „blahobyť“ používají v titulech svých kritických knih „Wohlstand wofür?“ (Riesman 1973). „Až na dno blahobytu“ (Keller 1993). Jejich kritika míří spíše na konzumerismus než na blahobyť, jak jsme je vymezili.

29 V klasické Morové Utopii jsou luxusní zlaté předměty využity k výrobě nočních nebo okovů pro vězně. Pokud v ideální společnosti luxus zrušen není, je dopřán všem, takže podle našich vymezení jde spíše o vysoký stupeň blahobytu. Například Etienne Cabet v utopickém románu „Cesta do Ikarie“ píše: „Republika bez mlouení dává všem a každý den vše, co jinde vidíme pouze na tabuli šlechticů a králů“ (Cabet 1950: 45–46).

30 Český předhusovský reformátor Matěj z Janova vyjádřil myšlenku, která může být pro čtenáře této knihy zajímavá i jinak: „Sochy jsou spíše věcmi nepodobnými Kristu a jeho svatým než věcmi jim podobnými: neboť děje-li se srovnání co do podstaty, totiž co do bytí, vnímání, žití a rozumové činnosti, nemají sochy v chrámech naprosto žádnou podobnost se svatými v nebi... Uvažujeme-li takhle, je dokonce živá rostlina a kterékoliv nerozumné zvíře co do podobnosti bližší Kristu a jeho svatým než ta nejkrásnější socha v chrámě“ (Z páté knihy 1994: 30). Matěj z Janova předběhl dnešní mnohé kazatele, kteří přikládají velkou váhu péči o svěcené svatostánky a popírají možnost poznávat Boha skrze přírodní tvory; tuto cestu víry podezřívají z modlářství.

31 To platí v rovině ideové a symbolické. Fakticky je život v chudých zemích podřízen tolika politickým a ekonomickým faktorům a je vzhledem k našemu životnímu způsobu tak dalekosáhle zprostředkován, že blahodárny efekt uskrovnění domácnosti na Severu, vyjádřený sloganem „Live simply that others may simply live“, je diskutabilní.

32 Prohusitská skladba „Slyšte všichni, staří i vy, děti“ si stěžuje: „Také ději: Netřebať je obrazův, ani kterých v kostele oltářův, po zbití některých kněží a také kaplonův, Netřebať je zvonův, Ani vysokých kórův.“

Kritický postoj k luxusu měl i souvislosti sociální, poukazoval na protiklad k bídě. Soudí, že prostředky vložené do výzdoby kostelů a do reprezentace církve by mohly nasýtit hladovějící. „Kostel se třpytí na všechny strany, a chudáci žijí v bídě; jeho zdi se lesknou zlatem, zatímco jejich děti strádají; milovníci umění naleznou v kostele uspokojení své zvědavosti, ale chudí tam nenaleznou nic, co by zmírnilo jejich bídu,“ zlobí se Bernard z Clairvaux na opatský kostel v Saint-Denis (cit. dle Duby 2002: 126). Podobnou myšlenku opakují v evropských dějinách na adresu církve a jiných bohatců mnozí další reformátoři. V odpovědi na kritiku své „Rozpravy o vědách a uměních“ J. J. Rousseau v roce 1752 napsal: „My máme v našich kuchyních velké zásoby masa, proto není pro mnohé nemocné polévka. Potřebujeme pálenku pro dobré trávení, proto rolníci pijí jen vodu. Potřebujeme pudr pro naše paruky, proto nemají tak mnozí bědní chléb... Kdyby neexistoval přepych, nebyla by bída“ (Rousseau 1959: 49).

Podobná tvrzení a jeho tóninu slyšíme dodnes často, zejména v levicových a v levicově orientovaných environmentalistických kruzích. Obyvatel bohatého Severu, který se zřiká luxusu, může mít čisté svědomí, protože nežije na úkor hladovějících lidí na chudém Jihu.³¹

Odpor proti luxusu nezůstal ovšem jen na stránkách knih a na řečnických tribunách. Zákony zasáhly proti excesivnímu přepychu ve starém Římě. V Čechách víme, že docházelo k masivnímu ničení kostelního luxusu, soch a obrazů za obrazoboreckých tažení husitských válek.³² Nádherná umělecká díla vzala za své vinou chiliastických nálad a davových psychóz. Karatelství mnicha Savonaroly

přihodilo na hořící hranici vše, co nesloužilo spásě lidské duše. Tragických důsledků nezůstala ušetřena myšlenka rovnosti obsažená ve Francouzské revoluci. Pomineme-li nyní její ukrutnosti, znamenala fyzickou likvidaci královského luxusu, požáry velkolepých paláců, devastaci zahrad, ničení drahocenného nábytku a porcelánu.

Také kritika konzumu má své klasiky. Patřili k nim otcové kapitalismu, kteří ještě chápali zisk jako zdroj akumulace, rozvoje podnikání, nikoliv jako příležitost ke spotřebě a požitkům.³³ Úspěšný bude ten, kdo umí šetřit penězi i časem.³⁴

Z docela jiného postojového zdroje vychází nevole, kterou vůči rodící se masové spotřebě a konzumní společnosti cítili a vyjádřili estéti a bohémové 19. století. Senzitivita umělců záhy rozpoznala podstatu a rozpínavost konzumu. Pověstné jsou pohrdavé výpady Charlese Baudelaira nebo horlení Gustava Flauberta, který v dopise z 29. února 1854 napsal: „Musíme se hlasitě obrátit proti levným botám, židlím k psacím stolům, pláštům do deště, levným kamnům, falešným látkám a falešnému luxusu!... Průmysl šíří ošklivost v gigantickém měřítku.“ Všimněme si: tím, že píše o „falešném luxusu“, Flaubert na rozdíl od jiných kritiků jasně rozlišuje mezi luxusem a konzumem.³⁵

Období velké kritiky konzumní společnosti začalo v padesátých letech 20. století. E. Fromm, J. K. Galbraitha, H. Marcuseho a D. Riesmana dnes již chápeme jako její klasiky. Upozornili, že vliv výrobců je stále mocnější, že silně ovlivňuje tvář měst a prostřednictvím uměle vyvolávaných potřeb celý náš životní způsob. Ukázali, jaký dopad má orientace ke spotřebním statkům na lidskou svobodu a na lidskou osobnost.

33 Ve skutečnosti ten, kdo vyrábí, nezbytně odbyt potřebuje. Moderní společnost je jak „společnost mravenčí“, která pracuje k akumulaci kapitálu, tak „společnost cvrčků“, která spotřebovává a plýtvá (Albert 1991).

34 Gurevič (1999: 217) píše o rozdílu mezi typem kupce a šlechtice ve vrcholném středověku. Kupec musel jednat šetrně a uvážlivě; musel hromadit peníze a rozumně je vydávat tak, aby přinášely zisk. Za základní činnost aristokracie byla pokládána plýtvavá štědlost a nápadné užívání majetku. V anonymní anglické básni „Znamenitý a krátký spor mezi Hamížníkem a Marnotratníkem“ (A Good Short Debate Between Winner and Waster) z poloviny 14. století Hamížník, vyjadřující postoj kupce, se kochá pohledem na shromážděný majetek. Žije střídavě a dělá obchody. Marnotratníkova bláznivá extravagance, projevující se v oblékání, jídle a pití, ho udivuje a pobuřuje. Marnotratník, obraz středověkého šlechtice, vytyká svému oponentovi látku. Je zajímavé, že dnešní potomci šlechtických rodů si naopak zakládají na šetrnosti a dívají se na plýtvání spatra.

35 Tohoto omylu se dopouští i jindy jenně rozlišující Erazim Kohák (1999). Hovoří o tom, že se lidé „honi za extrabuťty“, ale má na mysli chování konzumní. „Výběrová náročnost“, za níž se přimlouvá, přece znamená přibližně totéž co hledání extrabuťty.

36 Jean Baudrillard anticipoval ně, které myšlenky H. M. Enzensbergera, kterým se budeme věnovat později.

37 Toto slovní spojení vyjadřuje na Západě běžný typ spotřebního chování, které je z hlediska ekologické přiznivosti na hranicích přijatelnosti. Spočívá v kvantitativním nakupování „ekologických výrobků“.

38 Kladu si otázku, proč na kritiku konzumentství reagují podrážděně, ba zlostně ti, kteří se deklarují jako konzervativci. Nad texty E. J. Mishana pochopíme, jak přesvědčivě a logicky se opravdový konzervativní postoj snoubí s odporem ke konzumerismu (Mishan 1994).

39 Je však možné, že by nakupující s hrůzou předvedl vozík naplněný zbožím „v akci“ nebo „ve slevě“. Pozorováním v hypermarketech bychom našli silnou skupinu *šetřivých konzumentů* i *šetřivých plýtváčů*.

Tibor Scitovsky (1976) rozpracoval kritiku konzumního chování z pozic psychologie. Polemizuje s předpokladem liberální ekonomie, že spotřebitel svobodně rozhoduje o svém chování. K nejvýraznějším kritikům konzumu a s ním spojeného ekonomického růstu patří Ezra J. Mishan. Jeho kniha „Spor o ekonomický růst“, známá i českým čtenářům, navazuje na ekonomickou analýzu staršího díla „The Costs of Economic Growth“ z roku 1967 a popírá ztotožnění dobrého a spotřebního života.

Klasikové kritiky konzumního života mysleli hlavně na nakupování, na životní způsob „kup a vyhod“. V posledních desetiletích se vyjevil také konzumní charakter využívání služeb a aktivit volného času. Například George Ritzer vydal v roce 1993 s velkým ohlasem knihu o zvláštních rysech konzumního způsobu života obsažených v tzv. mcdonaldizaci. Varování před zotročením, které čihá na personál a na zákazníky v zařízeních McDonald's je ovšem také metaforou: celá moderní společnost, její sociální mechanismy a technologie, to vše je proniknuto rafinovanou racionalitou, s níž je nám naplánován provoz našich dnů a s níž je kontrolována naše existence. Na dalších stránkách se seznámíme s pohledem Zygmunta Baumana (1999, 2002) na cestování jako na typický konzumentský rys postmoderního způsobu života.

Z environmentálních pozic je konzum kritizován od začátku sedmdesátých let. Jean Baudrillard (1970) poukázal na to, že záhy budou ohroženy základní materiální podmínky života – nezávadná voda, čistý vzduch a klid. Kdysi byly přístupné všem, dnes začínají být a zejména v budoucnu budou nedostatkové.³⁶ V podobném duchu je

psána kniha B. Commonera „The Closing Circle“ (1971). Zásadní vliv na názorové klima sedmdesátých let měly „Meze růstu“, vydané v roce 1972 Římským klubem. Otázkou spotřebního způsobu života se jejich autoři přímo nezabývali, odpůrcům rostoucí spotřeby však dodali mocný argument: na počítačových modelech ilustrovali samozřejmou, ale přehlíženou myšlenku, že v prostředí, které má omezené zdroje a omezenou čistící kapacitu, není možný nekonečný růst výroby a spotřeby. Dodnes apelativní a pro mnohé přesvědčivé východisko ze záhubné růstové podstaty západních ekonomik nabídl E. F. Schumacher ve slavné knize „Small Is Beautiful“ (1973).

Snad nejčastěji je environmentalistickými kritikami konzumu citována kniha A. Durninga „How Much is Enough? The Nonconsumer Society and the Future of the Earth“ (1992). Obsahuje přesvědčivou analýzu každodenního chování spotřebitele a kritiku tzv. *zeleného konzumerismu*.³⁷ Do České republiky, po roce 1989 okouzlené možnostmi spotřeby, vnaší polemické sociologicky a environmentálně argumentované podněty Jan Keller.

Uvedli jsme několik jmen významných kritiků konzumerismu, jejichž díla jsou českým čtenářům přímo dostupná a známá. Dá se říci, že knižní a časopisecké tituly kritizující spotřební způsob života by už dnes zaplnily jednu malou knihovnu. Jakkoli se uvedené a podobné knihy dobře prodávají, zdá se, že jejich varování ovlivnilo každodenní chování lidí jen málo. Slyší je nejspíš ti, kteří beztak žijí skromně, lidé angažovaní v občanském životě a zaujatí pro ochranu přírody. Drtivá většina se cítí být obtěžována.³⁸ Rostoucí objem nákupů bere jako věc svobodné volby a nepochybné právo.

Ale nejsme si jisti docela. Jen do větru kritikové konzumu nemluvíli. Do našich nákupů zasel semínko pochybnosti. Kdyby někdo řekl zákazníkovi hypermarketu tlačícimu k automobilu na parkovišti přeplněný vozík, že je konzument, sotva by to vzal neutrálně. To označení by se mu nelíbilo. Stalo se nálepkou asociující přízemní chování a také plýtvání.³⁹

Plýtvavost už dávno není imponující hodnotou potlačů a šlechtických hostin. Po generace trvající každodenní existenční nejistota a altruistické poukazy na lidi žijící v bídě v nás vypěstovaly odpor k plýtvání. V evropské kultuře jej posílila kalvinská

a kapitalistická etika, podporující šetrnost a spořivost (Weber 1983). Odpor k plýtvání je tak všeobecný, samozřejmý a banální, že se jim autoři nezabývají. Kritiku plýtvání najdeme nanejvýš v pohádkách. Dokonce platí i dnes, kdy je všechno relativní a kdy je mnohé dovoleno: kdo se pohoršuje nad plýtvajícími, nachází pochopení a podporu.

Přesto sami plýtváme, bezděky. Neuvědomujeme si, že vydatným plýtváním je velká část našich nákupů. Když nadšeně sledujeme spektakl ohňostrojí, divadelně nasvícené Hradčany, když se okouzleně procházíme předvánočně zářícími ulicemi velkoměsta, fandíme závodům v pojídání knedlíků, nenapadne nás, že obdivujeme plýtvání. Necháme-li stranou instinkt lidí bytostně šetrných a skrblivých, plýtvavou podstatu konzumerismu nám dovoluje nahlédnout právě optika environmentálního vzdělání a citění.

Věnovali jsme se krátce kritikům blahobytu, luxusu, konzumerismu a plýtvání. Našli bychom i obhájce? Neobjevila jsem v literatuře nic, co bych označila jako obhajobu blahobytu. Ani jsem nic podobného nezaslechla v běžných hovorech. Vysvětlení je nabíledni: blahobyť, a dokonce rostoucí blahobyť je všeobecně považován za samozřejmé právo člověka, o němž se nepochybuje a které není třeba obhajovat. Ekonomové, od nichž bychom mohli čekat polemiku s Easterlinovým popřením vztahu mezi blahobytem a lidským štěstím, nereagují.

S luxusem, konzumerismem a plýtváním je to přece jenom jinak. Záplava kritických slov, která byla vůči nim pronesena, vyprovokovala některé autory k opozici, případně k tomu, aby přemýšleli bez negativní předpojatosti, aby rozlišovali. Zmíňme se o některých z nich.

Ve III. kapitole si blíže ukážeme, jak chápe luxus Norbert Elias. Je pro něj projevem a prostředkem rozvoje lidské kultury, hraje ústřední roli v civilizačním vývoji lidstva. Počet služebnictva, dům, jeho zařízení, jídlo, kočár, pohostinnost, mecenášství a zejména luxusně zjemnělé způsoby chování, to vše bylo způsobem, jímž šlechta vyjadřovala svou příslušnost ke své vrstvě a již se distancovala od vrstev nižších.

Luxusní chování, které bylo šlechtě vnuceno touto sociální funkcí, se postupně zvnitřňovalo a vedlo ke kultivaci osobnosti.

Dnešní sociobiologové, tak vzdálení Eliasovým názorům, něco z jeho teorie sdílejí. I oni zdůrazňují statusotvornou funkci luxusu. Za luxusní chování považují obdarovávání, které je výrazem sociálního postavení ve struktuře zvířecí i lidské skupiny a aktem reciprocity. Oboje bylo v evoluci důležité pro přežití. Matt Ridley píše o dárcích jako o úplatcích: očekáváme, že dar bude oplacen pozorností zhruba stejné hodnoty. Jako jeden z dokladů dnešní platnosti svých nálezů uvádí Ridley statistické zjištění, že sedm až osm procent britské ekonomiky se věnuje výrobě předmětů, které budou rozdány jako dárky (Ridley 2000: 129). Podobně pohlízejí sociobiologové i na luxusní funkci jídla, v případě šimpanzů masa. Charakteristický je název jedné z kapitol Ridleyho „Původu ctnosti“ – „Sex za maso u šimpanzů“ (Ridley 2000: 101). Maso, luxusní dárky jsou impozantním výrazem dominance a mají význam pro biologickou reprodukci druhu.

Jiné povahy je obhajoba luxusu, která bývá pronesena v rovině ekonomické. Je dokonalým protikladem Rousseauovy představy o přepychu jako příčině biedy: „Jestliže chce někdo zavrhnout naše lyonské hedvábi, naše zlaté kování, tapiserie, naše zrcadla a klenoty, pak předvídám tyto důsledky: jedním rázem se miliony lidí ocitnou v chudobě,“ píše v polovině 18. století vychovatel burgundského vévody abbé Coyer (1757).

To je výrok, který by dnes mohl být použit jako obhajoba konzumerismu. A v malé modifikaci také bývá. V předmluvě jsem citovala slova newyorského starosty R. Giulianiho, která na pozadí dramatických události září 2001 vyjadřují funkci konzumerismu se zvláštní hodnověrností. Prezident George Bush se ve zprávě o stavu Unie v roce 2003 vyjádřil ve stejném duchu: prosperita země vyžaduje, aby Američané utráceli.

Je to asi opravdu tak, že fungování kapitalistické ekonomiky a celé společnosti dnes stojí na spotřebním chování lidí. Kdyby se některý podnik pokusil zastavit růst, bylo by to pro něj fatální. Někteří ekonomové dokonce tvrdí, že zvýšení objemu zboží a služeb zajišťuje nejen prosperitu společnosti, ale je i předpokladem ochrany životního prostředí.

40 Tomu, kdo chce environmentální názor o potřebě úspornosti konfrontovat s náhledem odlišného zorného úhlu, doporučuji, aby se s citovaným dílem G. Bataille seznámil blíže.

41 Je škoda, že celá Bataillova myšlenková konstrukce, převracějící naše dosavadní hledisko úspornosti, není postavena na hlubších základech fyzikálního a ontologického rozboru.

42 Této Bataillově myšlence by odpovídala přítomnost luxusu v přírodě, o níž pojednám dále, ale ještě spíše monstrózní plodnost a děsivé plýtvání v přírodě, o nichž expresivně píše Annie Dillardová (1996: 57–68).

43 Je zajímavé, že Bataille předpovídal Sovětskému svazu implozi, k níž za půl století skutečně došlo.

Argumenty obhajující dnešní konzumerismus jsou tedy analogické těm, které kdysi hájily luxus. To však platí právě jen v oblasti ekonomiky. Jistě nelze obhajovat konzumerismus argumenty eliasovskými a patrně ani sociobiologickými. Pochybuji, že se oběd v restauraci rychlé obsluhy stane prostředkem kultivace osobnosti a zjemňování mravů, který by stimuloval civilizační vývoj. Mobilní telefon dnes nemůže sloužit jako odznak dominantního a elitního společenského postavení nositele. Věc vytažená z hromady zboží v hypermarketu sotva bude zdrojem žádoucího recipročního chování v budoucnu. Jenom obtížně může plnit funkci daru, o níž píše Ridley.

Nepočítáme-li tedy upřímné ekonomy, je vůbec nsnadné najít zastánce konzumerismu. Je jim německá psycholožka Helga Dittmarová? Tak by se to mohlo zdát podle podtitulu její knihy „The Social Psychology of Material Possession“, který v polemické evokaci ke slavnému dílu Ericha Fromma zní „To Have Is to Be“. Začteme-li se však do textu, znovu si připomeneme, jak je v úvahách o životním způsobu důležité rozlišovat mezi vlastněním a konzumerismem. Dittmarová totiž neobhájuje konzumerismus, jak jsme si jej vymezili v jeho dynamické podobě. Z psychologického hlediska se zastává vlastnění, lidského vztahu k majetku. Zdůvodňuje pozitivní význam toho, co bývá našimi funkcionalisty Bohuslavem Broukem a Karlem Teigem kritizováno jako „Ipení na věcech“.

Materiální předměty představují ve společnosti komplikovaný systém symbolů. Pro jedince i pro společnost mají velký význam, protože ve všech kulturách vytvářejí

jakousi prodlouženou část osobnosti a jsou prostředkem komunikace, určitým druhem „jazyka“. Známe již sociologický názor, že luxusní majetek vyjadřuje postavení, které jeho majitel zaujímá ve společnosti. Dittmarová jako psycholožka spíše zdůrazňuje, že každý předmět, k němuž má člověk vztah, symbolizuje jeho osobní vlastnosti a pomáhá mu vytvářet vnitřní identitu.

Obraťme se nakonec k otázce, zda se vůbec dá najít důvod, který by obhajoval plýtvání. Bylo již řečeno, že plýtvání dnes patří ke konzumerismu, že je součástí velké části našich nákupů a samotnou podmínkou růstové ekonomiky, ale že je přesto odsuzujeme. Dokonce všeobecně přijímaná teoretická ekonomie kapitalismu tvrdí, že v jeho ekonomických procesech jde o maximální úspornost, hospodárnost – o naplňování lidských potřeb s co nejmenším vynaložením zdrojů a energie. A nabádají-li národohospodáři a politici „nakupujte!“, pochybuji, že se odváží vyslovit nahlas „plývejte!“.

Přece jsem našla autora, který se plýtvání výslovně zastává. Je jím francouzský filozof Georges Bataille.⁴⁰ Tvrdí na nejobecnější ekonomické rovině, že organismy žijící na povrchu Země získávají více energie, než je potřebné k udržení života.⁴¹ Podobně to platí pro ekonomii lidské společnosti. Část energie je využita k růstu systému. Poněvadž se však nespotebňuje všechna a přebytky se nebezpečně akumulují, je nezbytně nutné, aby přebytek byl vědomě či nevědomě vyplýtván.⁴² Divadlo, umění, zřizování honosných staveb, smuteční obřady, ale také války, perverzní sexualita, rituály lidských obětí a potlače jako nejvyšší stupeň marnivosti, to jsou podle Bataille činnosti, které mají velký smysl – kanalizují energii naakumulovanou lidskou prací. Jde o to, abychom dokázali způsob plýtvání sami zvolit, jinak nashromážděná energie nutně vyústí do válečné katastrofy. Odtud Bataillova apologetika „čirého plýtvání“, například v podobě daru bez protihodnoty.

Společnost, která se snaží o hospodárnost, která neplýtvá a místo toho vkládá energii do akumulace a do další výroby, míří prý k nevyhnutelné zkáze. Platí to pro kapitalistickou společnost, která se řídí kalvinskou etikou, ale ještě více pro bývalý Sovětský svaz. Jeho režim v období gigantické industrializace od každého vyžadoval vysokou produktivitu a znemožňoval vysokou spotřebu.⁴³

44 Dodejme: spotřeba obsažená v rostoucí životní úrovni je impulzem k další akumulaci a výrobě zvyšující energetický potenciál. Nedá se však totéž říci i o Bataillem chváleném „čirém plýtvání“? Předměty značené na potlačích byly přece také nahrazovány věcmi nově vyrobenými.

45 Podle Schützeho pouze zelené rostliny jsou schopny stavět jakousi slabou hráz entropii. Názory tohoto německého fyzika jsem se snažila tlumočit členům v „Pestrých a zelených“. Tam jsem také zmínila potřebu rozlišovat mezi různými druhy práce.

46 Císařský sňatek Leopolda I. ve Vídni se stávil po celý rok. Byli angažováni nejslavnější umělci z domova i ciziny, stavěly se domy, přemísťovaly hory, zalesňovala půda a zakládaly rybníky. Velkolepý luxus doprovázel aristokratické svatby i v českém prostředí. Rozměry a pro našince sotva představitelnou nádhery, která provázela sňatky posledních Rožmberků, pevně popisují V. Bůžek a J. Hrdlička v knize „Dvory velmožů s erbem růže“ (1997).

V knize o ekologickém luxusu je třeba připojit k Bataillovým myšlenkám dvě poznámky: Za prvé se ptejme, zda se Bataillova obhajoba plýtvání vztahuje i na plýtvání obsažené v konzumerismu. „Je dosti neuspokojivé, že neumíme jako lék na hrozící katastrofu nabídnout nic jiného, než ‚zvýšení životní úrovně‘“ (1998: 47), říká Bataille trpce a s nostalgií vůči archaickým společnostem, schopným plýtvat v podobě „darů ze soupeření“ a neúčinněji v podobě lidských obětí. Nicméně přiznává: „Jediné východisko se nabízí v celosvětovém zvyšování životní úrovně – v současných morálních podmínkách je to jediný způsob, jak absorbovat americký přebytek a snížit tlak pod kritickou mez“ (tamtéž).⁴⁴

Za druhé: Na mnoha místech knihy „Prokletá část“ ztožňuje Bataille plýtvání s luxusem, přepychem. Bataillovi jde o formy luxusu, které se vyznačují velkým a bezúčelným mrháním energie. Ekologicky příznivý luxus, jak o něm bude řeč v této knize, se naopak vyznačuje snahou o neplýtvavost, o maximální materiálovou a energetickou úspornost.

Pokud bychom se chtěli s Bataillovými názory zabývat v širších teoretických kontextech, narazili bychom například na základní tezi fyzika Alfreda Schützeho (1989), zveřejněnou v knize s výstižným názvem „Základní zákon zániku: práce ničí svět“. Na podobně vysoké úrovni obecnosti tento autor předkládá tezi Bataillovu tvrzení opačnou: Na Zemi se energie neakumuluje, naopak, podle druhého zákona termodynamiky podléhá naše planeta spolu s celým vesmírem entropickým procesům. Lidská práce tím, jak přepracovává přírodu na výrobky, entropický

proces urychluje. Svou činností za sebou lidé zanechávají, vedle jiných odpadů, degradovanou energii ve formě tepla.⁴⁵

Může nás napadnout: ať má pravdu ten či onen, nebo ať jsou obě teorie jaksi slučitelné, klíčem k řešení ekologické tísň by mohlo být celkové zmenšení antropogenně vzniklého toku energie ve vesmírném systému, méně pracovat. V Bataillově pohledu bychom se vyhnuli riskantní akumulaci energie a nezbytnosti plýtvat. Podle Schützeho bychom snížením zásahů do přírody naopak přibrzdili lidský podíl na záhubných entropických silách.

Na luxus se dá vsadit: luxus jako historická, sociální a biologická konstanta

Pokusila jsem se vyjádřit rozdíl mezi blahobytem, luxusem, konzumerismem, vlastněním a plýtváním. V dalším textu se budu věnovat především luxusu.

Běžně si uvědomujeme především hmotnou stránku luxusu. Tu odrážejí dějiny výtvarných umění a uměleckých řemesel a tak ji obdivujeme jako návštěvníci muzeí, kostelů, interiérů hradů a zámků a jejich zahrad. Luxusem však jsou i nehmotné projevy lidské kultury – poezie, hudba, filozofie, způsoby chování a každé poznávání, které nemá utilitární cíle. Vlastně každá situace každodennosti, která je vně opakujících se reprodukčních činností a vně užítka, která má estetický či duchovní rozměr.

Chápeme-li luxus dost široce, můžeme říci, že oslovuje každého člověka. Historicky a sociologicky viděno, vyjadřuje sice příslušnost svého nositele k vysokému postavení ve společenské hierarchii, zároveň však nebyl a dodnes není jen záležitostí nejbohatších vrstev. Tak či onak se na luxusu podílejí i nemajetní.

Oslavy panovníků, které se konaly při příležitosti křtů, narozenin, jmenin, úmrtí a svateb,⁴⁶ nesloužily jenom k potěše a prezentaci mocných. Byly s dychtivostí očekávány prostým lidem, radovali se z nich žebráci. Enzensberger (1997) vede paralelu mezi chudinou minulých staletí radující se ze zámeckých ohňostrojů a dnešními televizními diváky, kteří se prostřednictvím obrazu podílejí na slavnostech prominentů – na plese vídeňské opery, na udílení Oscara, svatbě špičkového sportovce či filmové hvězdy.

52 Zdeněk Neubauer v eseji „Esse obiectivum – esse intentionale“ píše: „Biologové sestavují náročné přístroje a vyvíjejí složité a nákladné metody na stále složitější úrovni hmotné, objektivní reality. Zajímají se neskonale více o skladbu a stavbu organických molekul v živých tělech a o látkovou a energetickou bilanci životních pochodů než o to, jak živé bytosti vypadají, jak vnímají a prožívají sobe sama a své okolí, jak jednají a jak se chovají... Přezíravost a lhostejnost vždy k živým fenoménům, jež zklamaly už tolik milovníků přírody, kteří šli právě kvůli nim studovat biologii, souvisí přímo s objektivní povahou vědeckého poznání... Některé z nich objektivní vědecky postoj k objektu jejich „naivního“ zájmu odradil, většina se přizpůsobila a svých ideálů se zrekla. Zbytek „dělá vědu“ jako záminku, aby mohli pobývat s živými bytostmi.“ (Neubauer 1997: 128). Také Komárek píše trefně: „Když chceme poznat „zákulisí“ nějakého pestrého ptáka, třeba papouška ary, vyvalí se nám na pitevším stole nepěkně vyhlížející útroby – sice jsme poznali „jak fungoval“ a „co bylo za tím“, ale je dost obtížno potlačit rozčarování, ne-li ošklivost“ (Komárek 2000: 101).

53 Tuto otázku si kladl, arci s jinou latentní odpovědí, také Konrad Lorenz nad jiným případem excesivních struktur; s jakýmsi znervozněným podtextem etologa se pozastavuje nad luxusními letkami bažanta rodu *Argus*, které samci téměř znemožňují létat (Lorenz 1990: 26–27, 1. vyd. 1963).

54 Zobecněně viděno cílem evoluce pak je „perfektnost, řád podob, který tihne k maximální dokonalosti“, nikoliv „zápolení o koryta a energetické zdroje, které samozřejmě existuje také, ale v darwinovské tradici je neúměrně akcentováno. Cílem je být v postavení ideálu – nejde o to prosadit sebe sama, ale určitý řád skutečnosti – altruismus.

podstatné to, co je na organismu zjevné.⁵² Soudí, že *sebe-prezentace* je přinejmenším jednou ze základních funkcí organismů.

Tento názor silně podporuje právě existence excesivních neboli *luxusních struktur*, které se běžně jeví jako nefunkční, dokonce jako rizikové. Nejznámější příklady jsou paví ocas nebo jelení paroží. Komárek poutavě dokládá, jak musí být tento luxus nositelům na obtíž především proto, že těžce omezuje jejich pohyblivost a znamená zátež pro fyziologii: „Bylo by těžké vymyslet i v nejbujnější fantazii třeba jelena – zvíře, jemuž vyrůstá z hlavy cosi jako kostěný keř, který každým rokem odpadá a vyrůstá znovu. Sehnat ročně až 15 kg kalciumfosfátu je pro organismus jistě velké zatížení“ (Komárek 2000: 108). Jak je možné, že nositelé takového luxusu dávno nezašli v tvrdé evoluční selekci?⁵³ Nejde přitom o pouhé výjimky. Portmann uvádí celou řadu dalších luxusních projevů v přírodě. Netýkají se vždy jen morfologie a zbarvení, ale také komplikovaných tokových ceremoniálů a ptačích zpěvů. Ornitologové zjistili, že výklad zpěvu signalizací teritoria není dostatečný; pták totiž zpívá výrazněji, není-li jeho území ohroženo konkurencí.

Komárek se v knize „Příroda a kultura“ zmiňuje o dalších autorech, kteří se věnovali luxusu v přírodě. R. W. G. Hingston ve třicátých letech 20. století formuloval odvažnou tezi, kterou můžeme chápat jako předobraz portmannovského vidění a jako názor opozitní k deterministické linii uvažování: v evoluci nejde o prostě přežití, ale o maximum sebevyjádření. Biologické formy s excesivními luxusními tvary (včetně fosilních veleještěřů) před-

stavují mezní možnosti sebevyjádření. Jimi se evoluční invence vyčerpala a mohou „vyvanout“ vyhynutím. Pokud bychom dali tomuto výkladu za pravdu, znamenalo by to, že „by vítězi evoluce nebyli ti, kdož přežili a nějak přežili všechny proslulé mišerie, ale ti, kdož zažili bytí v plnosti a provedli maximální sebeuskutečnění“ (Komárek 2000: 10).⁵⁴

K adekvátnosti tohoto alternativního vidění základních principů přírody se musí v diskusi vyjádřit především biologové. Myslím však, že mu tak či onak přitaká každý, kdo se zastaví a pozoruje detaily živočichů nebo rostlin a kdo není ve svém vidění světa předem svázán povinností být loajální vůči „seriózní vědě“.⁵⁵

Je paradoxní, že luxus upírají přírodě právě její vyznavači a ochránci. Asi je to tím, že jej předem a bez dalších úvah chápou negativně. V rousseauovském duchu je pro ně luxus projevem zkažené lidské společnosti, jejíž přirozenost byla porušena kulturou. Je to asi jinak. Lidská kultura si vytvořila svůj luxus podobně jako příroda; jenom ona jej však reflektovala, často i v kritickém duchu.

Proměny luxusu, šest kategorií H. M. Enzensbergera, *predační luxus*

Vzácné zboží, k němuž kdysi měli přístup jen příslušníci nejvyšších tříd, se postupně objevovalo i v domácnostech nižších vrstev společnosti. Šlo o proces pozvolný, ale v posledních staletích akcelerující. Snad se dá říci, že většina z věcí, které jsou pro nás běžné, např. sklo, cukr, čaj, káva, exotické koření, měly kdysi charakter luxusu. Nejde ovšem jen o předměty; podívaná v zoologických zahradách byla kratochvíli nejmajetnějších šlechticů – vlastníků menažerie. Také cestování pro potěšení bylo dlouho výsadou bohatých. O některých věcech a požitcích platí, že byly luxusem ještě donedávna.⁵⁶ Tropické ovoce, orchideje, exotické likéry a francouzské parfémové staly samozřejmostmi také díky globalizačním procesům.

Sociální šíření je pro luxus nebezpečné, protože jej připravuje o jeho statusotvornou funkci. Nemá-li o ni přijít, *musí se luxus neustále proměňovat*.⁵⁷ Do mimořádného ohrožení se luxus dostal v moderní společnosti, která díky industriálnímu a de-

je pak formou pomoci takovému řádu“ (Komárek 2000: 111). Napadá mne: není to nakonec tak, že lidstvo již zažilo „bylí v plnosti“ a „provedlo maximální sebeuskutečnění“?

55 To je ovšem první krok poznání. Takové oslovení z lesní paseky nebo zelinářského záhonu je třeba vystavit skepsi, číst, srovnávat a přemýšlet.

56 U nás do pádu socialistické ekonomiky v devadesátých letech.

57 Tak jako v jiných případech, ani zde toliž základy nepomohou. Jak uvádí Frolec (1984: 18), zejména v renesanci, v době rostoucího smyslu pro luxus a komfort, byly vydávány zákony, které chtěly zabránit šíření grvků luxusního životního stylu; měly například zamezit, aby venkovští lidé nosili přepychové části oděvu.

58 H. M. Enzensberger (1997) píše expresivně: „Luxus se uzvířel k smrti. Podlehli entropii, oně zákonitosti, vedoucí k vyrovnávání extrémů, ke stejnosti a indiferenci... Obrovský průmysl, který dosahuje fantastických zisků, žije produktů jeho rozpadu.“ Enzensberger tu ovšem nemyslí na zánik luxusu vůbec, ale na jeho „klasickou“ podobu, spočívající ve starém aristokratickém přepychu a v jeho buržoazní répodobě.

59 Pro Sachse je tento přesun důrazu důvodem, proč se domnívat, že ani lidé v bohaté společnosti nebudou nikdy uspokojeni a že přírodu devastující ekonomická expanze je bez konce. Kdo by chtěl této skepsi oponovat, mohl by se tázat, zda tento typ konzumu spíše nelimitované povahy nemůže být přechodem k dematerializaci spotřeby (Dyas 2000: 10).

60 Ty po zátahu celníků a obchodní inspekce končí ve spalovnách odpadu, k hrůze šetlivých a environmentálně citlivých lidí.

mokratizačnímu vývoji prudce stupňovala blahobyt, zvyšovala životní úroveň širokých vrstev.⁵⁸ Objem spotřeby mohl být vydáván za luxus jen velmi dočasně. Protože se konzumu v bohatých zemích oddávali mnozí, přestal záhy i on reprezentovat sociální postavení.

Luxus dnes obtížně hledá svou další metamorfózu. Sociální struktura společnosti postrádá jasně vymezenou skupinu, která by byla dlouhodobě etablována jako majetková špička, disponující zároveň kulturním kapitálem. Chybí čas, přirozený vývoj, který hrál kdysi podstatnou roli v tvorbě šlechtického přepychu.

Základní potíž tkví v tom, že se nesnadno hledají věci a aktivity, které by byly výjimečné, vzácné. Užitékové vlastnosti věci jsou brány jako samozřejmost a nemají povahu statusového symbolu. Jak na to upozorňuje Wolfgang Sachs (1999), řada předmětů je téměř dovedena do technické dokonalosti, která už nemůže být dále vyvíjena. Automobil již nemůže být konstruován jako rychlejší a sotva může být pohodlnější. Hodinky nemohou ukazovat stále přesnější čas. Také vývoj televizního přijímače naráží na své limity.

Nepomůže tu ani, že se tvůrci dnešního luxusu, návrháři a tvůrci reklam, uchýlili k různým fintám. Začali zdůrazňovat vlastnosti, které tkví v oblasti imaginace.⁵⁹ To je nápadné v reklamách na auta. V létě roku 2001 jsem si opsala reklamu na nový typ mobilních telefonů: „Tahle záležitost má super design a styl. Jasně, že můžeš mít každý den display podsvícený jinou barvou! I vibrační vyzvánění a svoji osobní melodii! No jasně! Tenhle mobil prostě nestojí v řadě. Ty taky ne!“

Ptala jsem se v květinářstvích, jaký druh květin kupují bohatí lidé ke slavnostním příležitostem. Jako bylo na konci 19. století snem dam v zasněžené Moskvě připnout si na plesovou toaletu bílé kamélie nebo jako ještě někdy v šedesátých letech 20. století imponovali milionáři svým milenkám kyticí orchidejí. Prodavačky netušily, jak výstižnou ilustraci globalizovaného a postmoderního světa mi poskytují. Nedokázaly mi povědět, které květiny jsou dnes vzácné. „Myslíte, co je nejdražší, co jako kupuje smetánka? To se nedá říct, všechno se dováží. Objednávají kytice, aby se hodily pro nějakou příležitost a k určitému člověku. Platí se hlavně za vazbu.“ Jak mi květinářky předvedly v katalogích svatebních kytic, vazba je skutečně nezvyklá: k živým květinám se vkládají suché nebo barvené květy a listy, holé větve, používá se i nerostlinný materiál, korálky, všemožné stuhy, škebličky, různé manžety, košíčky, papírové hříčky. Květiny nemusí být nutně svěží, půvab některých je v záměrné povadlosti. Některé kytice jsou jen tak do hrsti, jiné do náruče, mohou mít tvar věnce, vlečky či ohonu. Ale ani vazačská výstřednost se nestačí uchytit jako statusový symbol, protože se rozšíří příliš rychle.

Jednu dobu se zdálo, že luxus chápaný jako vzácnost lze uměle vytvářet prostřednictvím takzvaného značkového zboží. Zabralo až překvapivým způsobem, ale v zárodku je ohrožováno náhražkami.⁶⁰ Zvláštní formou značkového zboží jsou starožitnosti. Ti, kdož chtějí prezentovat svou pozici ve společnosti, se po nich dnes shánějí legálními i kriminálními cestami. Jak ale starožitností doložit sociální převahu, když výrobní linky chrlí patinovaný „starožitný“ nábytek, který je pro dnešní bohatce k nerozlišení?

Vyhasla symbolika, která na věcech sedimentovala po staletí. „Luxus není protikladem chudoby, ale vulgarity,“ prohlásila módní návrhářka Coco Chanel. Z hmotného luxusu se vytratily rituály luxusního chování. Existují bohaté domy, které se na stěnách prezentují antikvitami, ale kde u vchodu čekají na hosty bačkory. „Luxusní“ restaurace nabízejí letecky dopravené rybi speciality, ale nemají k nim rybi příbor a hosté jej nepostrádají. Podnikatelé i studenti nosí romantický klobouk, aniž by jej chtěli a uměli smeknout, otrlé nevěsty se vdávají v luxusních svatebních šatech, obklopeny symboly panenství – vlečkou a bělostným závojem.⁶¹

61 Pozorujte dnešní velké svatby. Pochopíte, co je ten postmoderní narcismus.

62 Enzensbergerovo vyjádření je ovšem esejistickou nadsázkou a místy je třeba mu dopřát lícenci. Letmý pohled na feudální sídla stačí, abychom se například přesvědčili, že bezpečnost bývala luxusem majetných a mocných už v minulosti. Hodnoty času, pozornosti, prostoru, klidu, přírody a bezpečnosti byly obsaženy už v útočišti, do něhož se ve své tvorbě i ve svých venkovských sídlech uchýlovali před politickými poměry, rozmařilostí a městským shonem římsí básníci a intelektuálové. Obraz tužeb dnešního člověka, který Enzensberger tak sugestivně líčí, je v historii všudypřítomným archetypem arkadské a venkovské idylly. Zdá se, že Enzensberger srovnává dnešek spíše se situací minulých desetiletí než staletí.

Luxus je tedy více než v minulosti znehodnocován pohotovou nápodobou a rychlým šířením. Snad také odtud důraz na usilovné hledání a vytváření nových životních stylů, které považují sociologové za charakteristický rys dnešních bohatých společností (Bourdieu 1984, Giddens 1991, Chaney 1996).

Bylo řečeno, že se vzácné statky hledají s obtížemi, že všechno můžeme mít. Přesto je vzácnost některých hodnot bohužel nabílední. Vinou dramatických negativních změn v okolním světě se stalo vzácným to, co vždy bylo nepovšimnuté, považované za samozřejmost. Luxusem se staly samy fyzické podmínky naší existence.

Hans Magnus Enzensberger (1997) uvádí šest nově se vynořivších luxusních statků. Jsou to elementární předpoklady života – čas, pozornost, prostor, klid, příroda, bezpečnost.⁶² Zde je Enzensbergerovo vysvětlení v delší citaci:

„1) ČAS. Je nejdůležitějším ze všech přepychových statků. Jsou to kupodivu právě výkonné elity, které mohou minimálně disponovat vlastním časem. Není to v prvé řadě otázka kvantity, i když mnozí příslušníci této vrstvy pracují až 80 hodin týdně, spíše četných závislostí, které je zotročují. Očekává se od nich, že jsou kdykoliv k dosažení a připraveni na zavolání. Léta kupředu jsou ostatně vázání dířem termínů.

Ovšem i ostatní zaměstnání lidé jsou vázání povinnostmi, které jejich čas omezují na minimum. Dělníci závisí na chodu strojů, hospodyně na otvírací době v obchodech, rodiče a děti na době školního vyučování a téměř

všichni na čase stráveném v dopravních prostředcích během dopravních špiček. Za takových podmínek žije luxusně jen ten, kdo má vždy čas na to, čím se chce zaměstnávat, a kdo může sám rozhodovat, co si se svým volným časem počne, kolik toho udělá, kdy a kde.

2) POZORNOST. I to je vzácné zboží, o něž rozhořčeně bojují různá média. V tahačích o peníze a politiku, sport a umění, techniku a reklamu pozornosti mnoho nezbyvá. Jen ten, kdo se těmto svodům vyhýbá, vypíná šum kanálů, může sám rozhodovat, co si zasluhuje jeho pozornosti a co ne. Pod palbou různorodých informací naše smyslové a myšlenkové schopnosti slábnou; narůstají jen tehdy, omezíme-li je na to, co sami vidíme, slyšíme, citíme a co chceme vědět. I v tom lze vidět moment přepychu.

3) PROSTOR. Co pro hospodaření s časem znamená díř s termíny, to je pro prostor hromadění. V přeneseném smyslu je všudypřítomné. Zvyšující se nájemné, bytová nouze, přeplněné dopravní prostředky, masy lidí v zónách pro pěší, na plovnárnách, diskotékách, v turistických oblastech vykazují zhuštění hraničící s omezením osobní svobody. Kdo se může z této klece vymanit, žije luxusně. K tomu přispívá i ochota vyhrabat se z hromad zboží. Často je malý byt zabarikádován nábytkem, různou technikou, cetkami a krámy. To, co chybí, je dostatek místa, který umožňuje svobodný pohyb. Dnes působí luxusně pokoj poloprázdný.

4) KLID. I ten je základním požadavkem, který lze stále obtížněji splňovat. Kdo se chce vyhnout obecnému hluku, musí si na to dosadit. Byty jsou totiž obvykle o to dražší, čím jsou tišší; restaurace, které svým hostům neníčí sluch randálem, vyžadují za to, že se zřikají této smyslové zátěže, vyšší ceny. Hlučný provoz, kvilení sirén, rachot vrtulníků, ječící stereo ze sousedství, dlouhé týdny rušných pouličních slavností – přepychově si žije, kdo se tomu všemu může vyhnout.

5) PŘÍRODA. Že můžeme vzduch dýchat a vodu pít, že vzduch není plný čoudu a voda nepáchne, není jak známo žádnou samozřejmostí, ale výsadou, na níž se podílí stále méně lidí. Kdo sám potraviny neprodukuje, musí ty, které nejsou jedovaté, draze platit. Vyhnout se rizikům na pracovištích, v dopravě i nebezpečím provázejícím rumraj při trávení volného času je pro mnohé obtížné. I v tomto ohledu jsou možnosti se tomu vyhnout stále omezenější.

63 Váha Enzensbergerova poukazuje na význam bezpečnosti se tvším zmnohonásobila po teroristickém útoku na americká velkoměsta 11. září 2001.

64 Toto poněkud směle pojmenování jsem odvodila z latinského praedari = kofistiti, pleniti, lovit. Stejný základ použili zoologové pro označení dravých zvířat.

65 Od zodpovědně uvažujících projektantů i zkušených řemeslníků vím, že výstřednost těchto staveb znamená velkou čtenost a choulostivé technické detaily. To přináší vysokou materiálovou náročnost, těžko splnitelné nároky na údržbu a velké tepelné ztráty. Tyto stavby jsou skutečným protikladem tzv. ekologické architektury.

66 I bez ohledu na okolí lidské. Bere některý z majitelů ohled na to, jak zapadne jejich objekt do kontextu sousedních domů a do staré zástavby obce?

67 Paul a Hazel Delecourtovi vydali v roce 2001 knihu „Living Well in the Age of Global Warming“, v níž na základě meteorologických rozborů a na základě prognostických modelů klimatických změn čtenáře informují, která místa ve Spojených státech budou v nejbližších desetiletích bezpečná z hlediska přírodních pohrom. Podle osobních vlastností potenciálních migrantů pak formulují různá doporučení. Některá jsou určena nomádským typům, kteří jsou ochotni se několikrát ročně stěhovat na místa, v dané sezoně nejméně vystavena hurikánům, jiná pro ty, kteří dají přednost usedlejšímu životu bez průběžného stěhování. Instruktažní mapky a obrázky najdou jak ti, kdož dávají přednost životu na pobřeží, tak ti, kteří směřují spíše k horám. Kniha je určena především takzvaným „boomers“, lidem narozeným v poválečné natalitní vlně, kteří se dnes chystají do důchodu (Delecourt – Delecourt 2001).

6) BEZPEČNOST. Je pravděpodobně tím nejchoulostivějším ze všech luxusních hodnot. V téže míře, v jaké ji stát už nemůže zaručit, stoupá soukromá pohledávka a žene ceny nahoru. Osobní strážci, bezpečnostní služby, poplašná zařízení, vše, co slibuje bezpečnost, patří již dnes k životnímu stylu privilegovaných vrstev a příslušná branže může i v budoucnu počítat s nárůstem poptávky. Rozhlédnete-li se ve čtvrti zámožných, zjistíte, že bývalý luxus neslibuje pro budoucnost žádné velké potěšení. Stejně jako v minulosti nese s sebou nejen svobodu, ale i nutnost. Neboť privilegovaný člověk, chce-li žít v bezpečí, nejenže se musí uzavřít před ostatními, ale izoluje sám sebe.⁶³

Charakteristiku dimenzi nového luxusu Enzensberger shrnuje slovy: „V logice potřeb nastává pozoruhodný obrat. Luxus budoucnosti se loučí s přebytky a usiluje o nutnost, o niž se lze obávat, že bude k máni jen málokomu. To, oč tu půjde, nemůže nabídnout žádný Duty Free Shop.“

Chce-li někdo žít v klidu a v blízkosti přírody, zachovat si pozornost vůči světu, mít dost času, prostoru a bezpečnosti, musí se podle Enzensbergera uskrovnit. Člověk, který chce mít k dispozici nové luxusní statky – klid, přírodu a prostor, zřekne se rušných výhod, které nabízí velkoměsto. Taková řešení čtenář této knihy dobře zná; z četby, z doslechu nebo i z osobní zkušenosti. Dobrým příkladem mohou být i pestří, o nichž budu psát v V. a VII. kapitole.

Zároveň však víme, že se věci mohou vyvíjet jinak. Kdo je dost bohatý, snaží se většinu vzácných statků získat, aniž by se musel uskrovnovat a tak snižovat svou ekologickou

stopu. Za každou cenu chce utrhnout, co ještě z životních podmínek zbývá. Navrhují, abychom životnímu způsobu, který se opírá o tento postoj, říkali *predační luxus*.⁶⁴

Jako příklad mne napadá jev, který všichni dobře známe: nákladné vily postavené v posledních letech v okolí velkých měst. Ač se vědomě či spíše nevědomě vztahují k nejrůznějším stavebním slohům, bývají u nás označovány jako „podnikatelské baroko“. Pozastavujeme se, jak nízkou mají architektonickou úroveň.⁶⁵ Tyto oázy predačního luxusu jsou často stavěny na přírodně cenných místech, často za cenu zničení vzácných porostů a vypuzení živočichů, kteří na ně byli vázáni. Majitelé si je nechali vybudovat bez elementárních environmentálních informací a bez ohledu na přírodní okolí.⁶⁶ Tak se v nich také žije. V každém z nich stojí v garážích dva, ne-li tři automobily, u každého přeplněné popelnice.

Nejde jistě jen o luxusní architekturu suburbánních ghett v Čechách na konci 20. století. Velkou ekologickou stopou došlapují na svět i nejrůznější jiné stránky predačního luxusu: Turistika v posledních dosud nedotčených koutech planety, lyžařské výpravy do ticha ledovců, soukromé sbírky vzácných plazů a ptáků. Predační luxus si chce vše ohrožené a vzácné přisvojit, aniž by to pomáhal chránit pro jiné lidi a pro přírodu samotnou.

Ale právě proto, že predační luxus nezná sebeomezení, že neodolá příležitostem výdělku, nových zážitků a lákavých předmětů, nedokáže získat dva z šesti vzácných statků, o něž podle Enzensbergera usiluje – čas a pozornost. Je otázka, zda bez nich může být vůbec o luxusu řeč. Čas a pozornost jsou podmínkou životní reflexe, přemýšlení, co vlastně chci. Bez něho zůstává predační luxus pouhou odpovědí na úzkost, snahou vymanit se sama z nepohodlí a z nebezpečí. Podobně jako budování protiatomových krytů, které v bohatých kruzích západních společností propuklo v padesátých letech 20. století.

Méně známým příkladem predačního luxusu by mohly být migrační strategie, kterými chtějí dnešní bohatí Američané uniknout hrozbám plynoucím ze změn klimatu.⁶⁷ Snahy vyvážnout z ekologické krize mohou být ještě pošetilejší než pokusy ukryt se před atomovou bombou. Zejména pokud nemyslíme jen na sebe a na svůj spokojený důchod, ale máme na mysli své potomky. Bezprostřední razance ekolo-

68 Počítala jsem; koupím-li jablkový závin (asi 90 cm, 25 porcí) v cukrárně, zaplatím za něj 120 korun. Když jej udělám doma, dám do něj vlastní jablka, ořechy, kdoulový sýr, sušené třešně, a koupím jenom 30 dkg mouky (3,30 Kč), 10 dkg cukru (2 Kč), 15 dkg másla (13,20 Kč), jedno vejce od šťastných slepic (2 Kč), ne-li od vlastních, a hrst strouhanky (50 hal). Připočítám-li 2,50 Kč za energii na pečení, stojí mne výrobek 24 korun. O luxusní chvíli výroby, pečení a jídla, a snad i vyšší kvalitě, nehovořím. Upeču-li ze zbytků bílků ovocný chlebiček, je cenový rozdíl mezi komerčním a domácí výrobkem ještě výraznější. Moji studenti nechtěli tímto relacím věřit – jakkoli jsou alternativně zaměřeni. Svědčí to o tom, jak velké jsou ještě v ekologicky příznivém hospodaření rezervy. Která/ý z nás a která/ý z dnešních dívek/mužů umí lálat ponožky?

69 Příkladem mohou být benediktini, pro něž bylo významným zdrojem obžvy zemědělství.

70 Středověké satiry a socialistické filmy o husitském revolučním hnutí nám ovšem podávají jiný obraz – mnišství obžerného, rozmařilého a proutěného. Tyto karikatury odrážely v různých obdobích v různé míře realitu většinou záhy doprovázenou reformními snahami.

gických kalamit je slabší než ničivost atomové zbraně. Zato je méně rozpoznatelná, méně uchopitelná a ještě hůře předvídatelná.

Luxusní sebeomezení

Definovali jsme luxus jako způsob existence, který duchovní a estetickou dimenzí přesahuje fyzickou reprodukci. Jsme-li však střízliví, uvědomíme si, že může být vytvářen jen díky hmotným, energetickým a časovým rezervám, které mají jeho nositelé k dispozici.

Antičtí filozofové pěstovali moudrost, poněvadž jejich existenci zajišťovaly zástupy otroků, feudálové žili luxusem paláců, hostin, umění a lovu díky práci poddaných. Dnes se hlavním zdrojem našeho luxusu (a konzumu) stalo, vedle málo placené práce dělníků a zemědělců, masivní využívání energetických zdrojů, nerovné postavení rozvojových zemí a do krajnosti vystupňované vykořisťování přírody, opírající se o poznání vědy.

Luxus však nemusí nutně stát pouze na zdrojích, které jsou dodávány zvenčí. Naše rezervy mohou být zmnožovány, umíme-li rozumně a dovedně hospodařit, případně získáváme-li obživu přímo, bez nejistých, drahých a ekologicky nepříznivých zprostředkujících článků. Na úrovni domácnosti takové rezervy poskytuje samozásobitelství, vlastní zpracování surovin a svépomoc.⁶⁸

A konečně: hmotné, finanční a energetické rezervy lze získat omezením potřeb. Zkratkou pak můžeme hovořit o luxusu ne-mít, ne-kupovat, ne-cestovat, krátce, o *luxus-*

ním sebeomezení. Když člověk věnuje příliš velké úsilí tomu, aby nakupoval a přejídal se, když obětuje mnoho peněz, energie a času reprodukci své fyzické existence, zbude mu jich pro luxus málo. „Kde je více statků, tam se člověku nabízí víc možností, aby se mýlil v povaze svých radostí“ (Saint-Exupéry 2000: 193).

Luxusní sebeomezení se netýká jen hmotné stránky životního způsobu. Těsně souvisí s otázkou času. Když připravím oběd, pocitím uspokojení nejen z dobrého jídla, ale mohu mít potěšení už z jeho přípravy, z pěkně prostřeného stolu a ze společnosti spolustolovníků. Tyto luxusní chvíle vyžadují, aby byly prožity a pěstovány, aby jim byl věnován čas a pozornost. Přijdu o ně, pokud si nedokážu odříci jiné příležitosti, když nechci přijít o žádný podnět, chci-li mít všechno. I zde je paradoxní pravdou, že klíčem k luxusu je skromnost.

V životní realitě luxus často vzniká a vzniká z rezerv kombinujících všechny tři zdroje: Mniši některých řádů si mohli dovolit luxus rozjímavého života a luxus literární, hudební a výtvarné činnosti, protože jejich obživa byla dotována zvenčí, žebrotou a dary. Výtěžek z obětavosti lidí býval skrovný a nespolehlivý, mohl však řeholníkům stačit díky tomu, že na své obživě také sami pracovali.⁶⁹ A ovšem existence řeholnického luxusu spočívala v omezení nároků. Odpovídala tomu, co vyjádřili jako podmínku ctnosti a štěstí řečtí kynikové – stála na tělesné *askésis*.⁷⁰

Vícezdrojovou strategii zvolily domácnosti dnešních dobrovolně skromných, které jsem poznala ve výzkumu v roce 1992 a 2002. „Pestří“ jsou výdělečně činní, někteří podnikají, pobírají sociální dávky na děti a za péči o staré rodiče, případně jsou jejich aktivity v neziskovém sektoru podporovány nadacemi. Něco si vypěstují na zahradě a hodně ušetří svépomocí. Nicméně hlavním zdrojem rezerv pro životní luxus je jejich sebeomezení.

Luxusní sebeomezení bylo základním životním postojem předlouhé plejády mudrců, učenců, hudebníků, malířů a básníků od nejstarších dob až podnes ochotných vyměnit tučné bydlo za prostor pro luxus svobodného tvoření. Legendární je život v sudu nejslavnějšího z kyníků Diogena ze Sinópy. I jemu šlo o to, aby získal čas, klid a schopnost pozornosti, luxusní prostor pro přemýšlení, ale také luxus svobodné volby a luxus nezávislosti na majetku a moci. Doklad takového postoje zachytil

71 Pokud není tato anekdota pravdivá, svědčí přinejmenším o tom, že skromný život imponoval řeckým historikům. Pěknou úvahu napsal Jan Novotný v knížce esejí „Proč Platón nepral zeleninu?“

72 Tím lépe, aspoň je neztratíte a nebudete kupovat další. O dalších příkladech ekologického luxusu budu psát později, především v VI. kapitole.

73 Rituály chápeme jako způsob chování, který je standardizován, tj. založen na pravidlech přijatých a určovaných společností.

jednou anekdotou historik řecké filozofie Diogenés Laertský: „Platón, spatřiv Diogena prát zeleninu, přistoupil k němu a klidně mu řekl: ‚Kdyby sis vážil Dionýsia, nemusel bys prát zeleninu.‘ Diogenés mu stejně klidně odpověděl: ‚A ty, kdybys pral zeleninu, nemusel by sis vážit Dionýsia.‘“⁷¹

Zájem o skromný život, který známe z dějin všech kultur, nevznikal ze sebemrskáčského samoúčelu. Nebyl ani pouhým rozmarným nápadem přesycených a znučených boháčů, nezávaznou koketerií a módou. Pro výklad mi nepřipadá určující holý fakt, že Marie Antoinetta nechala zbudovat svou vesničku ve Versailles poté, co navštívila prince z Condé a komtesu z Provence, u nichž viděla něco podobného, a že byla ovlivněna i soudobým divadlem (Rey 1936). Ani – jinak zajímavé – konstatování, že Lev Nikolajevič Tolstoj, vegetarián, žnec a švec, nosil pod selskou křesťanskou halenou prádlo navoněné parmskou fialkou (Merežkovskij 1929: 67). Ve starých i dnešních pokusech o sebeomezení, o nichž bude ještě řeč, vidím také přímou či nepřímou reakci na nesmyslnou a neradostnou hýřivost, spatřuji v nich kus nespokojenosti se životem a touhu jej změnit, jakkoli nebyla a není dovedena do důsledků.

Co je ekologický luxus

Náš text se přiblížil k bodu, kdy nemohu dále otálet s definicí ekologického luxusu. Vytvořit ji nebylo snadné. Ekologicky příznivé způsoby života se ve své rozmanitosti brání zobecnění a definičnímu sevření.

Ekologický luxus je ekologicky příznivé chování, které uvědoměle zmenšuje ekologickou stopu, v různé míře je schopno sebeomezení a vztahuje se k nemateriálním, kulturou oceňovaným hodnotám. Ekologický luxus označuje spíše prvky či segmenty chování než celý životní způsob.

Ekologickým luxusem je například přírodě blízké zahradičení, odmítnutí automobilu, objevení blízkého, spojené s nechutí k dalekému cestování. Za ekologický luxus lze považovat nákup minerální vody v nepohodlných skleněných lahvích. Charakteristickým ekologickým luxusem je používání pístového plnicího pera. Chcete-li si takové koupit v západoevropském velkoměstě, dostanete je jenom v luxusních prodejnách a zaplatíte za ně o dva řády více než za kvalitní propisku.⁷²

Podmínkou ekologického luxusu není malá ekologická stopa, ale její relativní zmenšování. Neexistuje návod na ekologický luxus. Každý jej tvoří na základě jedinečných podmínek svého života. Potřebuje k tomu základní environmentální informace a znalosti o jejich souvislostech, cit pro přírodu, trénovaný smysl pro věci lidské kultury a pro lidské vztahy. Potřebuje dávku fantazie, schopné vytvářet chytré radosti.

Díky environmentálním informacím a citlivosti umí ekologický luxus rozpoznat i zastřené formy plýtvání, obsažené v konzumerismu; plýtvání a konzumerismus se mu přiči. Díky kulturní kompetenci dokáže chytře vybalancovat sebeomezení a vysoké nároky na život. Dobře se snáší s využíváním moderních biofilních technologií. Tím, jak je zakořeněn do kulturních hodnot a tradic, k nimž v Evropě patří tolerance, mezilidská obětavost, ochota k diskusi a schopnost pochybovat, bývá ekologický luxus z hlediska environmentálních řešení oportunní a nedůsledný.

Silné stránky ekologického luxusu tkví jinde: přináší jedinci radosti, které jsou *schöpfungsgemäß*, které odpovídají místu člověka ve světě a jeho soužití se společenstvy bytostmi. Jde-li nám o obecnější perspektivu: díky tomu, že je ekologický luxus sociálně vstřícný a že je ochoten sdílet rituály⁷³ většinové společnosti, může ji oslovovat. Díky své elitářské a prestižní povaze může vybízet k následování. Tak může ekologický luxus přispět k šíření ekologicky příznivého života.

74 Krutilla a Fisher (1975) píší v ekonomickém rozboru výstižně o „environmental amenities“, jejichž cena v budoucnu trvale poroste, na rozdíl např. od ceny elektrické energie, jejíž láci může zajistit technologický pokrok. Jako příklad „environmental amenities“ uvádí krajinná a ekologická hodnoty chráněných území.

75 Záměry a krátkého spojení se tu dopouští i odborná literatura, např. J. Martínez-Alier, jak plyne už z názvu jeho stati „The environment as a luxury good or too poor to be green?“ (1995). Kritizuje názor, který považuje za podmínku příznivého, fekně ochranného postoje k přírodě stav nasycení základními potřebami, tak jak by to odpovídalo Inglehartově tezi o postmaterialismu (Inglehart 1990).

76 Světově proslulé jsou protesty lidí v Indii proti budování velkých přehrad, odpor afrických rolníků proti záboru jejich půdy těžařskými společnostmi, proti zavádění monokultur a geneticky manipulovaných plodin, nebo iniciativy žen za znovuzalesnění podhorských svahů ohrožených erozí.

77 Zkratka NIMBY vyjadřuje sklon lidí starat se pouze o to, co se děje v blízkém okolí. Ochrana přírody v místě bývá eektivní, na druhé straně plínáší závažné riziko, že totiž ekologické devastace budou přeneseny do míst, která nejsou pod ochranou místních obyvatel.

Prosim čtenáře z řad ekologických aktivistů, který se nad elitářstvím a společenskou prestiží ošívá, aby položil ruku na srdce: což nejsou idea a aktivity ochrany přírody věci výlučnou? Necítí se skupina, do níž náleží, být elitou svého druhu? (srovnej Schmidt 1993)

Jak se vlastně liší ekologický luxus od predačního luxusu? Při pohledu na Enzensbergerův katalog by se mohlo zdát, že splývají, protože nositelům obou těchto životních stylů jde o vzácné statky, o tytéž nedostatkové hodnoty – o život v zachovalé přírodě, ve zdravém prostředí, v klidu a bezpečí, o čas a o schopnost pozornosti. Rozdíl mezi ekologickým a predačním luxusem je však významný:

Ekologický luxus se zásadně liší tím, že má relativně malou ekologickou stopu nebo že se snaží ekologickou stopu zmenšovat; sebeomezením, snahou o racionálnější chování a užitím biofilních technologií. Ekologický luxus ví nebo přinejmenším tuší, že příroda má svou vnitřní hodnotu. Je ochoten pro ni jednat, na rozdíl od sebe-středného predačního luxusu, který pouze usiluje vše vzácné si přisvojit. Ekologický luxus obsahuje i výraznou dimenzi sociální, která se projevuje jako mezilidský, často občanský altruismus.

Příroda jako luxusní statek? Luxusní postoj k přírodě?

Slovní spojení „ekologický luxus“ je nezvyklé a snad i podezřelé. Může se jevit od základu chybné: Copak je příroda luxus? Je přece základem a prvním fyzickým předpokladem naší existence!

Ano, tak to je. Tuto skutečnost krutě pocítují miliony lidí, kteří stojí ve frontách na pitnou vodu, rolníci, kteří bezmocně přihlížejí, jak v odlesněné krajině voda a vítr odnáší úrodnou půdu z jejich polí. Člověk moderního velkoměsta je na přírodě závislý neméně než súdánský rolník; jen je jeho vztah mnohonásobně kulturně zprostředkovaný a skrytý.

Ale i ten z nás, kdo o své závislosti na přírodních dějích ví, stejně přírodu chápe spíš jako zdroj estetických zážitků, citového a intelektuálního naplnění. Je to tak, že sytý Evropan, není-li zrovna zemědělcem, má k přírodě vztah založený především na *pocitu libosti*.⁷⁴ V tomto smyslu a ve srovnání se súdánským rolníkem je náš postoj k přírodě luxusní. Bez ohledu na to, že to leckomu zní nepřijatelně.

Je tedy třeba rozlišit mezi *ontologickou vázaností člověka na přírodu*, tj. reálným faktem, že příroda není pro žádného člověka luxusním statkem, od *luxusního postoje k přírodě*.⁷⁵ A konečně do třetice, obojí je třeba odlišovat od *ekologického luxusu* – určitého typu chování založeného jak na postoji vůči přírodě jako libosti, tak na intelektuální reflexi naší nezrušitelné svázanosti s ekosystémy a na etickém postoji vůči přírodě.

Nepodléhejme apriorním představám o moudrých postojích a ekologicky prozřetelném chování domorodého člověka a o civilizaci zkažených rozmařilcích a položme si otázku, v čem dnes tkví motivace lidí k ekologicky příznivému chování, včetně motivace k ochraně přírody. V onom tvrdém poznání každodenní závislosti na přírodě, nebo v ohotě nasyceného zasadit se o prosperitu přírody, v jeho luxusním postoji? Můžeme čekat, že se budou za záchranu přírody zasazovat lidé, kteří pocítují závislost na přírodě na vlastní kůži?⁷⁶ Nebo spíše ti, kteří v bezprostřední existenční tísní nejsou?

Odpověď není jednoduchá: Zasazují se ti i oni. O tom, jaké budou dlouhodobé efekty ochrany přírody, ve velké míře rozhoduje právě její motivační základ.

V pozadí mnohých lokálních ochrannářských iniciativ, podnícených existenčním ohrožením, krajním a aktuálním deficitem, tkví motiv a ambivalentní efekt NIMBY – „not in my backyard“.⁷⁷ Jistě může být mocnou a účinnou obranou proti devastaci přírody. Nevyhasne však zájem místních lidí o záchranu oáz ve chvíli, kdy do subsa-

78 V jiných otázkách o Inglehartových závěrech pochybuji, především z důvodů metodologických. O tom píše v knize „Pesťi a zelení“.

79 Václav Bělotradský vyjádřil postoj nasycených v televizním pořadu Nedej se! „Být na straně motýlů je kategoričtější imperativ naší doby.“

harské vesnice přivedou hlubinné vrty dostatek vody? Budou místní obyvatelé chránit posvátná území svých předků, bojovat za zachování krásných lesů a ekologicky cenných údolí i poté, kdy nadnárodní zemědělské giganty nebo budovatelé přehrad finančně vykompenzují ztráty lokálního hospodaření? Vidíme u nás, jak dokáží finanční „kompenzace“ rozvrátit občanský odpor proti ekologicky nebezpečným výstavbám a projektům. Správcové divočiny v národních parcích rozvojových zemí dobře vědí, jak velkým nebezpečím pro chráněné druhy jsou domorodí pytláci, pro něž příroda neznamena libost, ale existenční nezbytnost.

Jde-li o osudy přírody, vsadila bych v myšlenkové linii R. Ingleharta (1990)⁷⁸ spíše na postmaterialistické postoje nasycených, na onen luxusní postoj k přírodě a jim inspirovaný ekologický luxus.⁷⁹ Není rozhodující, zda je prvním impulzem pro ochranu přírody ono naivní a pokřivené pojetí přírody jako pouhé libosti, nebo již poučené vědomí nezrušitelné závislosti člověka na přírodních ekosystémech. Je věcí vzdělání a kultivace, aby náhled na přírodu jako libost byl doplněn vědomím reálných procesů v přírodě a ohledem na ty, jimž se nedostává jejich materiálních zdrojů.

Znám a sdílím výhradu: zeměkoule by neunesla základní podmínku všeobecného vzniku postmaterialistických postojů – nasycení všech potřebných, jehož předpokladem je trvalý růst ekonomiky. Odpovídám: podstatné je, kde leží ona laťka nasycení. Tak vysoko jako v Holandsku, kde je podle Ingleharta postmaterialistů nejvíce? O co může být níž? Tato knížka by chtěla přispět k jejímu spouštění.